Tom 17/2025, ss. 297-313
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2025.17(13)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Jan Waszak
Szkoła Doktorska przy Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego
jan.waszak@phdstud.ug.edu.pl
https://orcid.org/0009-0004-9983-0932

Wojna narzędziem oczyszczenia? Polityczno-religijne działania Grzegorza VII i Urbana II w procesie sakralizacji przemocy

War as a Tool of Purification? The Political and Religious Actions of Gregory VII and Urban II in the Process of the Sacralization of Violence

Streszczenie
Artykuł analizuje rozwój idei sakralizacji wojny w II połowie XI wieku, koncentrując się na pontyfikatach Grzegorza VII i Urbana II. Praca ukazuje, w jaki sposób działania tych papieży doprowadziły do przekształcenia tradycyjnej doktryny wojny sprawiedliwej w koncepcję wojny świętej, postrzeganej nie tylko jako narzędzie obrony wiary, lecz także – w ówczesnej mentalności – jako akt mogący przynieść duchowe oczyszczenie uczestnikom. Analiza wskazuje, że to właśnie Grzegorz VII odegrał kluczową rolę w zatarciu granicy między przemocą a praktyką pokutną, natomiast Urban II nadał tej idei formę odpowiadającą religijnym i społecznym potrzebom

XI-wiecznej Europy. Szczególne znaczenie miało przedstawienie pierwszej krucjaty jako przedsięwzięcia łączącego pielgrzymkę z walką, co zapewniło jej szeroką akceptację i ostatecznie zmaterializowało koncepcję sakralizacji wojny.

Słowa kluczowe: sakralizacja wojny, wojna sprawiedliwa, Grzegorz VII, Urban II, pierwsza wyprawa krzyżowa, oczyszczenie

Abstract
The article examines the development of the idea of the sacralization of war in the second half of the eleventh century, focusing on the pontificates of Gregory VII and Urban II. It demonstrates how the actions of these popes transformed the traditional doctrine of just war into the concept of holy war – understood in the contemporary mentality not only as an instrument for defending the faith but also as an act capable of bringing spiritual purification to its participants. The analysis shows that Gregory VII played a decisive role in blurring the boundary between violence and penitential practice, while Urban II shaped this idea into a form that corresponded to the religious and social expectations of eleventh-century Europe. Of particular significance was the presentation of the First Crusade as an undertaking that combined pilgrimage with warfare, which secured its broad acceptance and ultimately materialized the concept of sacralized conflict.

Keywords: sacralization of wars, just war, Gregory VII, Urban II, First Crusade, purification

1. Wstęp

W dziejach średniowiecznej Europy niewiele idei miało tak głęboki wpływ na strukturę społeczną, polityczną i religijną, jak koncepcja sakralizacji wojny. Proces rozwoju idei, który swój początek znalazł w teologicznych rozważaniach Ojców Kościoła, a następnie został rozwinięty przez Augustyna z Hippony, osiągnął punkt kulminacyjny w XI wieku, za pontyfikatów Grzegorza VII i Urbana II[1]. Zmiana w podejściu do użycia siły jako środka reali-

[1] Autor, podążając częściowo m.in. za „klasycznym" ujęciem Carla Erdmanna [Erdmann, 2023], stoi na stanowisku nowatorskości pierwszej krucjaty (w tym przypadku gdy chodzi o teorię wojny świętej), jednak wyłącznie w aspekcie jej praktycznej i instytucjonalnej realizacji. Należy przy tym zaznaczyć, że kwestia ta jest przedmiotem dyskusji w środowisku naukowym. Jednym z największych orędowników podejścia przeciwnego

zacji celów polityczno-religijnych nie była dziełem przypadku, lecz wynikiem stopniowego przeobrażania się myśli chrześcijańskiej.

Korzenie idei wojny uświęconej sięgają wczesnochrześcijańskich debat o wojnie sprawiedliwej (łac. *bellum iustum*), której teoretyczne założenia wywodziły się z filozofii greckiej i rzymskiej, a ich rozwój wyznaczały pisma Ojców Kościoła. Augustyn, inspirowany tym dziedzictwem, stworzył podstawy teologiczne, które pozwoliły w późniejszych stuleciach zinterpretować wojnę w kategoriach moralnych i duchowych. Kluczowym elementem tej transformacji było jednak nadanie wojnie charakteru sakralnego – myśl mająca zyskać powszechną akceptację w XI wieku, w obliczu takich wydarzeń jak rekonkwista czy późniejsze – kluczowe dla niniejszej pracy – wyprawy krzyżowe.

Artykuł analizuje, w jaki sposób pontyfikaty Grzegorza VII i Urbana II ukształtowały koncepcję sakralizacji wojny, która stała się jednym z fundamentów filozofii średniowiecznego Kościoła. Przełomowe decyzje tych papieży nie tylko wpłynęły na postrzeganie przemocy w kontekście religijnym, ale także przyczyniły się do redefinicji samej idei, prowadząc do jej akceptacji jako narzędzia obrony wiary oraz – w ówczesnej mentalności – aktu mogącego przynieść duchowe oczyszczenie uczestnikom. Celem niniejszego tekstu jest ukazanie drogi, jaką przebyła ta koncepcja od doktryny moralnej do fundamentalnego narzędzia działań Kościoła pod koniec XI stulecia.

Metodologia pracy opiera się na analizie historyczno-porównawczej oraz metodzie syntetyzującej, ukierunkowanej na rekonstrukcję ideologicznego zaplecza pontyfikatów Grzegorza VII i Urbana II. Przedmiotem badań są przede wszystkim interpretacje zawarte w literaturze przedmiotu, traktowane jako opracowane już ujęcia przekazów źródłowych epoki. Praca nie zmierza do filologicznej analizy materiałów źródłowych, lecz do odtworzenia i zrozumienia szerszych procesów intelektualnych związanych z sakralizacją wojny. W związku z tym zastosowane metody badawcze

jest Christopher Tyerman, który stwierdza: *far from being a new way of salvation, the crusade was an old way of gaining reward, by loyal service to a master (the Pope or, more generally, Christ), only writ large.* [Tyerman, 1998, s. 9].

koncentrują się na krytycznym użyciu dotychczasowych ustaleń historiografii oraz ich syntetycznej reinterpretacji.

2, Grzegorza VII dążenia reformatorskie

Papież Grzegorz VII[2] zapisał się w historiografii jako postać wyróżniająca się ambitnymi celami oraz konsekwentnymi działaniami zmierzającymi do ich realizacji. Był inicjatorem licznych przekształceń na łonie Kościoła, które na jego cześć określono mianem reform gregoriańskich. Ich założenia zostały przedstawione przez świeżo upieczonego „namiestnika Chrystusa" podczas synodów rzymskich, odbywających się w latach 1074–1075 – wystąpił on wtenczas w szczególności przeciwko zjawiskom symonii oraz nikolaizmu. Duchowni dopuszczający się takich przewinień mieli być natychmiast usuwani ze sprawowanych urzędów; co więcej, Grzegorz surowo przestrzegł biskupów, grożąc zawieszeniem ich funkcji, jeśli będą tolerować małżeństwa księży lub, co jeszcze bardziej naganne, przyjmować gratyfikacje w zamian za ich udzielanie.

Jednym z kluczowych działań podjętych przez papieża-reformatora, a zarazem najbardziej kojarzonych z jego pontyfikatem, był stanowczy sprzeciw wobec dotychczasowego, świeckiego systemu inwestytury. Ta forma restrukturyzacji, znana jako dekret przeciw inwestyturze, miała na celu uniezależnienie papiestwa od dotychczasowej dominacji cesarskiej oraz zagwarantowanie autonomii hierarchom kościelnym poprzez ograniczenie wpływu feudałów na decyzje duchowieństwa [Gryczyński, 2007, s. 80-81]. W 1075 roku Grzegorz VII przedstawił swoje założenia dotyczące reform w dokumencie określanym *Dictatus papae* [Schatz, 2004, s. 133-134].

Dwadzieścia siedem tez ogłoszonych za jego pośrednictwem przez biskupa Rzymu stało się impulsem do znaczących przemian w europejskim układzie sił zwierzchnich. Oczywiście,

[2] Jego pontyfikat miał miejsce w latach 1073-1085.

postulaty papieża, które w praktyce znacznie ograniczały wpływy świeckiego monarchy na funkcjonowanie Kościoła, spotkały się z wyraźnym sprzeciwem cesarza Henryka IV. Konflikt między dwiema stronami zaostrzył się, gdy Henryk w styczniu 1076 roku zwołał synod w Wormacji. Na zgromadzeniu tym ogłosił usunięcie Grzegorza z urzędu biskupa Rzymu. Depozycja spotkała się z szybką i stanowczą reakcją papieża, który około miesiąca później nałożył na cesarza ekskomunikę, obwieszczając jego detronizację oraz zwalniając poddanych z zobowiązania do lojalności względem monarchy [Minnerath, 2004, s. 58-59]. W opinii publicznej górę wzięła religijność – liczba zwolenników cesarza gwałtownie zmalała, co zmusiło go, przynajmniej tymczasowo, do uległości. W czasie surowej zimy Henryk udał się do ówczesnej rezydencji głowy Kościoła łacińskiego, tj. usytuowanej w Apeninach warownej twierdzy Canossa, by okazać skruchę. W ramach pokuty, boso i odziany w włosiennicę, trzykrotnie[3] podchodził pod bramę zamku, zgodnie z obowiązującym zwyczajem. W odpowiedzi na ten akt pokory papież postanowił zdjąć ekskomunikę, co nastąpiło ostatecznie na początku roku 1077 [Chelini, 1996, s. 185-188]. Po odzyskaniu tronu Henryk nie zamierzał naturalnie pozostawać bezczynny: nie zanosiło się na szybkie wygaśnięcie konfliktu.

Spór o inwestyturę, obejmujący zarówno sferę świecką, jak i duchowną, trwał przez kolejne osiem lat, charakteryzując się zmiennym przebiegiem. Dekret przeciw inwestyturze, choć pierwotnie zakładał jedynie zapewnienie Kościołowi pełnej autonomii, w praktyce nieuchronnie wiązał się z dalekosiężnymi konsekwencjami politycznymi. W rezultacie skierował władzę kościelną na ścieżkę aktywności w międzynarodowej polityce, otwierając przed nią nowe, nieoczekiwane perspektywy działania. Oznaczało to w szczególności walkę Kościoła ze zwolennikami świeckiej inwestytury, aktywne uczestnictwo papieża w europejskich konfliktach wewnętrznych i międzypaństwowych, a wreszcie zawieranie sojuszy o charakterze militarnym w celu zabezpieczenia papieskich terytoriów oraz ochrony autorytetu Tronu Piotrowego

[3] Zdaniem niemieckiego badacza Gerda Althoffa, Henryk IV *przez trzy dni stał boso*, nie zaś kajał się trzykrotnie [Althoff, 2011, s. 108].

[Kracik, 2005, s. 57-58]. Grzegorz VII, poprzez ogłoszenie reform, w pewnym sensie zapoczątkował proces zmierzający do utworzenia papieskiej armii, stanowiącej narzędzie protekcji interesów Kościoła. Jak ocenia francuski historyk, Georges Minois:

> *Uduchowienie i chrystianizacja rycerza mieszczą się w ruchu reformy gregoriańskiej [...]. [...] zbudowana jest na idei walki, działaniu wojskowym. Chodzi o dobrowolne lub wymuszone przeobrażenie świata, by zaprowadzić w nim królestwo Boga. To walka na wszystkich frontach: prowadzona przez zakonnych bojowników modlitwy walka duchowa przeciwko wszystkim siłom zła, prowadzona kościelnym orężem ekskomuniki i interdyktu walka z wpływami świeckimi, których wcieleniem jest cesarskie zwierzchnictwo nad Rzymem, i wreszcie prowadzona przez chrześcijańską milicję rycerstwa walka z niewiernymi* [Minois, 1998, s. 137].

Papież, z uwagi na konotacje społeczno-religijne związane z urzędem, był przekonany o swojej wyższości nad monarchami i możnowładcami. Wizja władzy Grzegorza VII odzwierciedlała niezwykłe ambicje reformatora, które napędzały jego starania o stworzenie armii pozostającej bezpośrednio pod zwierzchnictwem Rzymu. W dążeniu do realizacji swego planu podjął zdecydowane działania, stanowiące kamień milowy w procesie militaryzacji Kościoła. Grzegorz doszedł do wniosku, że stolica apostolska nie może polegać na niepewnej i chwiejnej pomocy zbrojnej świeckich sojuszników. Zamiast tego uznał za konieczne stworzenie niezależnej, skutecznej papieskiej armii, która winna byłaby lojalność wyłącznie kolejnym następcom świętego Piotra [Asbridge, 2006, s. 42].

Trzeba jednakże zaznaczyć, że koncept połączenia idei chrześcijańskiej z uzasadnionym użyciem siły nie pojawił się w filozofii Grzegorza mimowolnie, w konsekwencji reform gregoriańskich oraz całościowo sporu o inwestyturę. Idea ta zdaje się być bowiem żywa tudzież – co najważniejsze – względnie ukształtowana w świadomości papieża już w 1074 roku, a zatem na rok przed

publikacją *Dictatus papae*. Wówczas, w liście do cesarza bizantyńskiego Michała VII Dukasa, głowa Kościoła wyrażała głęboką boleść w związku z klęską, jaką Bizancjum poniosło trzy lata wcześniej z rąk Turków Seldżuckich w bitwie pod Manzikertem w Armenii. Biskup Rzymu przekonuje ponadto, że: *osobiście pragnie poprowadzić wojsko na odsiecz Konstantynopola, nim uda się do Grobu Świętego* [Balard, 2005, s. 42].

Prawdopodobną, rzeczywistą aspiracją Grzegorza VII była intencja zjednoczenia Kościołów wschodniego i zachodniego, oczywiście pod zwierzchnictwem Rzymu [Mayer, 2008, s. 40]. Ambitne przedsięwzięcie papieża zakończyło się jednak niepowodzeniem, prawdopodobnie dlatego, iż zbyt mocno powiązane było z jego osobistymi pragnieniami dotyczącymi pełni władzy w zjednoczonej wspólnocie chrześcijan obu tradycji [Cowdrey, 1998, s. 485]. W realiach trwającego sporu o inwestyturę taka koncepcja nie miała szans na akceptację ani poparcie. Aczkolwiek, ponad wszelką wątpliwość, planowana przez Grzegorza kampania militarna na wschodnich wybrzeżach basenu Morza Śródziemnego odegrała kluczową rolę w ukształtowaniu i utrwaleniu idei sakralizacji wojny. Z jakiego powodu? Papież, podkreślając, że głównym celem działań zbrojnych będzie ochrona religii chrześcijańskiej, obiecywał uczestnikom wyprawy tzw. „nagrodę nieba": pomoc udzielona Bizantyńczykom została przedstawiona w charakterze aktu miłosierdzia wobec młodszych braci w wierze, a także wyrazu dążenia do jedności. Jak się wydaje, Grzegorz liczył na przekonanie ówczesnego społeczeństwa, że pomoc motywowana miłosierdziem będzie postrzegana jako zaszczytna w oczach Boga, nawet jeśli miałaby wiązać się z przemocą. Poprzez taką argumentację oswajał ludzi z ideą, że użycie siły może być usprawiedliwione i święte.

Choć w początkowym okresie pontyfikatu Grzegorz VII nie łączył swojej obietnicy bezpośrednio z kwestiami pątniczymi, około dziesięć lat później, w intrygującym liście skierowanym do margrabiny Matyldy zwanej Toskańską, swej sojuszniczki, otwarcie zachęcał do zbrojnego oporu wobec cesarza. Zapewniał w nim możnowładczyni odpuszczenie grzechów, a rycerzom

uczestniczącym w walce oczyszczenie duszy jako nagrodę za narażenie życia w obronie wiary [Billings, 2002, s. 14]. W opinii jednego z kluczowych dla wiedzy o inwestyturze pisarzy XI-wiecznych, Anzelma z Lukki, udział w tej wojnie miał przypominać pielgrzymkę – rycerz, stawiając czoła lękom i niebezpieczeństwom, naśladował niejako pątnika w jego duchowych zmaganiach. W ten sposób wojna nabierała charakteru pokutnego, stając się formą puryfikacji i zadośćuczynienia [Asbridge, 2006, s. 46].

Grzegorzowi VII co prawda nigdy nie udało się zorganizować ekspedycji o rozmachu porównywalnym do pierwszej wyprawy krzyżowej, co można przypisać prawdopodobnie brakowi umiejętności politycznych i strategicznych [Żywczyński, 1995, s. 35], niemniej jest to papież, który położył najsolidniejszy fundament pod ostateczne zmaterializowanie pojęć wojny sprawiedliwej i sakralizacji wojny. Jak pokazują kolejne wydarzenia, teologiczne starania Grzegorza i ich wdrażanie przygotowały społeczeństwo średniowiecznej Europy do akceptacji idei, że przemoc może być w określonych okolicznościach moralnie uzasadniona i usprawiedliwiona. Co więcej, uczestnictwo w wojnie zaczęto postrzegać w formie aktu pokutnego, niosącego duchowe oczyszczenie. Można zaryzykować stwierdzenie, że w myśli Grzegorza VII zacierała się granica między działaniem militarnym a praktyką puryfikacyjną – wojna, jeśli prowadzona „w imię Boga", mogła stanowić dla rycerza przestrzeń odnowy duchowej. W chwili przejęcia przez Urbana II funkcji „namiestnika Chrystusowego", podłoże ideologiczne oraz społeczne dla nadchodzącej wielkimi krokami religijnej gorączki było już niemal w pełni ukształtowane.

3. Urbana II wytrawna polityka

W marcu 1088 roku konklawe wybrało Odona de Lagery na biskupa Rzymu. Przyjął on imię Urbana II [Runciman, 1997, s. 100]. Około pięćdziesięcioletni wówczas mężczyzna obejmował tron Piotrowy w wyjątkowo niesprzyjających okolicznościach [więcej zob. Becker, 1964]. Długotrwały spór o inwestyturę

z cesarstwem doprowadził papiestwo na skraj upadku. Rzym pozostawał pod kontrolą antypapieża Klemensa III, którego Henryk IV osadził na stanowisku biskupa Rzymu jeszcze za czasów Grzegorza VII, tymczasem Urban II, obawiając się o swoje bezpieczeństwo, zmuszony był rezydować na ziemiach kontrolowanych przez Normanów. Nowy papież szybko udowodnił, że dysponuje umiejętnościami niezbędnymi do skutecznego reprezentowania Kościoła na arenie międzynarodowej, a jego działania w odniesieniu do reform i przemian wewnątrz instytucji cechował pragmatyzm. Dzięki ostrożnemu prowadzeniu polityki dyplomatycznej oraz wyważonemu podejściu do kwestii restrukturyzacji, Urban II stopniowo przywracał papiestwu dawny splendor i odbudowywał prestiż samego urzędu [Asbridge, 2015, s. 32]. Warto wspomnieć przede wszystkim, że świeżo upieczona głowa Kościoła przyjęła wobec cesarza wyraźnie defensywną postawę. Co znamienne, choć formalnie Urban nie zniósł zakazu inwestytury, zdecydował się odłożyć rozwiązanie problemu na bliżej nieokreślony czas, uznając go za zbyt kłopotliwy i mogący przynieść więcej szkody niż pożytku w ówczesnych okolicznościach [Paravicini Bagliani, 2001, s. 78]. Papież nie porzucił jednak idei zjednoczenia Kościołów zachodniego i wschodniego, podzielając ambicję Grzegorza VII, a nawet uważając ją za jeden ze swoich kluczowych celów.

Niestabilność na granicach Bizancjum od dawna budziła niepokój w Rzymie. Nieprzypadkowo Grzegorz VII w swoich listach do cesarza deklarował gotowość poprowadzenia wojsk na wschodnie rubieże bizantyńskiego imperium. W zasadzie od początku pontyfikatu Urban II koncentrował się na poprawie relacji z Kościołem tradycji greckiej, prowadząc intensywną korespondencję z dworem bizantyńskim [Riley-Smith, 2008, s. 34-35]. Mimo że zaledwie kilka dekad wcześniej, w roku 1054, legat papieski ekskomunikował patriarchę Konstantynopola, określając go według źródeł mianem „najgorszego zbrodniarza" i porównując z szatanem, rozpoczynając tym samym wielką schizmę wschodnią, Urban zdecydował się odłożyć na bok dawne animozje [Zarzycki, 2004, s. 41-42]. W duchu pojednania, podczas synodu w Melfi we wrześniu 1089 r., uchylił klątwę nałożoną na Kościół

grecki. W odpowiedzi na ten gest dobrej woli, jeszcze tego samego miesiąca cesarz Aleksy I Komnen zwołał w Konstantynopolu synod, który ogłosił, że nie istnieją podstawy do konfliktu między Rzymem a Bizancjum. Podkreślono również, że wzajemna niechęć i nienawiść nie powinny być podtrzymywane w stosunkach między obydwiema instytucjami. Wzajemne relacje uległy znacznej poprawie [Runciman, 1998, s. 101-102].

Na około dekadę przed rozpoczęciem pierwszej krucjaty Aleksy skierował do hrabiego Flandrii poselstwo, apelując o wsparcie w wojnie przeciwko muzułmańskim Seldżukom. Na tereny Bizancjum wysłano wówczas niewielki kontyngent rycerzy, który, jak można przypuszczać, spełnił swoje zadanie, zważywszy na fakt, iż w 1095 roku cesarz bizantyński ponownie zwrócił się w stronę Zachodu z prośbą o wsparcie militarne. Sytuacja na froncie uległa już wówczas znaczącej poprawie – Bizantyńczycy zdołali osłabić potęgę Seldżuków i wydawało się, że kilka kolejnych kampanii mogłoby zakończyć ich najazdy na dobre. Jednak cesarstwo wschodniorzymskie, zaangażowane w liczne konflikty na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia, poczęło odczuwać coraz dotkliwszy brak zasobów ludzkich. W obliczu poprawy relacji między Kościołami łacińskim i greckim, cesarz postanowił przekazać swoje przesłanie uczestnikom synodu kościelnego w Piacenzie, któremu przewodniczył papież [Prawer, 2017, s. 16].

Treść orędzia posłańców bizantyńskich została przekazana przez kilku średniowiecznych autorów, jednak badacze nie uznali ich relacji za wiarygodne, z powodu wyraźnych uprzedzeń tak z jednej, jak i drugiej strony [Harris, 2005, s. 79-80]. Niepodważalnym faktem pozostaje natomiast, że przemówienie emisariuszy wywarło ogromne wrażenie na zachodnioeuropejskim duchowieństwie. Najprawdopodobniej wypowiedź skupiała się na rzekomej trudnej sytuacji chrześcijan obrządku wschodniego, którzy mieli doświadczać dotkliwych cierpień z rąk muzułmańskich. Męka miała z kolei trwać dopóty, dopóki innowiercy nie zostaną wypędzeni z terenów, gdzie dopuszczali się prześladowań wobec wyznawców Chrystusa. Przekaz zawarty w orędziu delegatów,

dotyczący domniemanej dyskryminacji ze strony islamistów, uważa się obecnie za znacznie wyolbrzymiony [Waszak, 2024, s. 105].

Brak nam jakichkolwiek przesłanek pozwalających przypuszczać, że troska Urbana II o los Bizantyńczyków była jedynie pozorna. Niemniej jednak, pomoc udzielona chrześcijanom tradycji greckiej mogła przynieść papiestwu wymierne korzyści, do których uzyskania dążył już Grzegorz VII. Cesarskie poselstwo zostało odebrane przez Urbana jako doskonała okazja do przywrócenia dawnego porządku: papież dostrzegł szansę na zjednoczenie dwóch odrębnych wspólnot w jedną oraz wyniesienie urzędu biskupa Rzymu do rangi przywódcy całego chrześcijańskiego świata. To strategiczne posunięcie mogło znacząco wpłynąć na przebieg sporu o inwestyturę [Prawer, 2017, s. 16].

Napędzany takimi aspiracjami Urban II jeszcze w tym samym roku wyruszył w celach pątniczych na tereny dzisiejszej Francji. Kulminacją pielgrzymki miał być uprzednio zwołany synod, zaplanowany na dzień 18 listopada w owernijskim miasteczku Clermont. Biskup Rzymu był zdeterminowany do podjęcia błyskawicznych kroków. Analizując stopniowe przemiany w społecznym postrzeganiu uzasadnionego użycia siły, ukierunkowując swą percepcję na przywrócenie papiestwu „należnej pozycji", w głowie papieża krystalizował się plan urzeczywistnienia idei sakralizacji wojny. Ogłosił ją 27 listopada 1095 r., w końcowej fazie obrad synodu w Clermont. Jego przemówienie wzbudziło niezwykły entuzjazm wśród setek słuchaczy, poruszając ich do głębi. Wydarzenie to stanowiło początek serii najbardziej znaczących i zarazem najkrwawszych wojen religijnych w historii – wypraw krzyżowych.

Idea sakralizacji wojny w interpretacji Urbana II w zasadzie nie odbiegała od idei kultywowanych przez Grzegorza. W dalszym ciągu obiecywał on pełne odpuszczenie grzechów i „nagrodę nieba" za udział w wyprawie [Munro, 1906, s. 238], a także podtrzymywał mniemanie o wyjątkowym połączeniu pielgrzymki z wojną, gdzie walka z niewiernymi ma być postrzegana jako forma pokuty. Z jakiego zatem powodu wcześniejszym papieżom, mimo zbieżnych założeń i podobnych celów, nie udało się zorganizować wyprawy na tak wielką skalę?

Społeczeństwo Europy Zachodniej żyło w przeświadczeniu o permanentnym skalaniu grzechem, który postrzegano jako nieodłączny element ludzkiej natury. Wysiłki zmierzające do odkupienia duszy koncentrowały się na spowiedzi i pokucie, traktowanych jako jedyne drogi do duchowego oczyszczenia. Poprzedni papieże wprawdzie zapewniali o możliwości puryfikacji duszy w zamian za uczestnictwo w „świętej wojnie", jednakże europejscy rycerze zdawali się nie być do końca przekonanymi, że taka forma zadośćuczynienia rzeczywiście może zapewnić im odpuszczenie grzechów. Urban II, perswadując wezwanie do krucjaty, doskonale zdawał sobie sprawę, iż w ówczesnej Europie pielgrzymka – chwalebna wędrówka, wymagająca zniesienia licznych trudów i niebezpieczeństw – uchodzi za najbardziej cenioną formę ekspiacji. Biskup Rzymu w swoim wystąpieniu otwarcie zestawił więc „świętą wojnę" z pielgrzymką, łącząc te dwa pojęcia w jedną koncepcję, która ukształtowała ideę wyprawy krzyżowej. Walka w obronie wiary chrześcijańskiej, jak i samych braci w wierze [Gilchrist, 1988, s. 190], połączona z modelem niebezpiecznej, uświęconej wędrówki, została przedstawiona jako doskonała droga do uzyskania wiecznego odpustu. Kluczowe znaczenie miało także miejsce docelowe „zbrojnej pielgrzymki". Urban II, w przeciwieństwie do Grzegorza VII[4], nie skupił się na wsparciu chrześcijan wschodnich, ponieważ mogłoby to sugerować dążenie do przejęcia pełni władzy nad zjednoczonym Kościołem. Zamiast tego zawezwał do wyprawy na Jerozolimę – jedno z najświętszych miejsc chrześcijaństwa, co nadało przedsięwzięciu wyjątkowo silny wymiar religijny [Richard, 1999, s. 18]. Papież zdawał sobie sprawę, że jedynym skutecznym sposobem na zmobilizowanie społeczeństwa do działania na tak ogromną skalę jest bezpośrednie uderzenie w jego najwrażliwszy punkt – religijną gorliwość, dominującą w XI-wiecznej mentalności ówczesnych ludzi [Cowdrey, 1970,

[4] Jak komentuje brytyjski mediewista, Thomas Asbridge: *Zdecydowane, uporczywe dążenie Grzegorza do militaryzacji Kościoła wzbudziło sporą krytykę części duchownych, którzy oskarżali go, że wprowadza praktyki, o których wcześniej nie słyszano. Jego wizja była tak skrajna, że gdy Urban II zabrał się do tego przedsięwzięcia z większym umiarem, w porównaniu z Grzegorzem wydał się niemal konserwatystą i nie naraził się na szczególne potępienie* [Asbridge 2006: s. 46].

s. 187]. Urban II przedstawił Europejczykom ideę sakralizacji wojny w sposób przystępny i zrozumiały, dostosowany do średniowiecznego sposobu myślenia, co kluczowe – w formie, którą byli gotowi zaakceptować i poprzeć [Cole, 1991, s. 36].

Przebieg pontyfikatu Urbana II pozwala postrzegać go jako wytrawnego polityka, łączącego rozwagę w podejmowanych działaniach z niezłomnym dążeniem do realizacji swych ambitnych celów. Choć nadrzędnym celem Urbana II było najpewniej zjednoczenie Kościołów tradycji łacińskiej i greckiej, a co za tym idzie zdobycie pełni papieskiej władzy, wykazał się umiejętnością kamuflowania swych intencji. Wykorzystując pragmatyczne podejście, dostosowywał działania do aktualnych warunków i okoliczności. Choć wkład Urbana II w rozwój koncepcji sakralizacji wojny może na pierwszy rzut oka wydawać się ograniczony, wprowadzone przez niego modyfikacje były na tyle trafne i przemyślane, że to właśnie za jego pontyfikatu udało się zorganizować pierwszą wyprawę krzyżową. Tysiące wiernych, głęboko przekonanych o szlachetności swej misji, odpowiedziały na jego wezwanie i wyruszyły na historyczną ekspedycję. Urban II, jako pierwszy z „namiestników Chrystusa", wypracował model „świętej wojny" idealnie wpasowujący się w oczekiwania średniowiecznego społeczeństwa Europy zachodniej, trafiając w jego religijne i społeczne potrzeby. W tym także silną potrzebę pokuty i duchowego oczyszczenia, którą krucjata obiecywała spełnić.

4. Podsumowanie

Na przestrzeni XI wieku idea sakralizacji wojny uległa istotnej przemianie, którą najpełniej ukazują pontyfikaty Grzegorza VII i Urbana II. Poglądy Grzegorza jawią się jako bardzo stanowcze: wojna prowadzona w imię Boże zyskała praktycznie pełną akceptację. Biskup Rzymu sam deklarował gotowość poprowadzenia armii do Konstantynopola, a w szerszej perspektywie także do Ziemi Świętej, by wesprzeć cesarza bizantyńskiego w walce z muzułmanami. Papież ten odegrał ponadto kluczową

rolę w zatarciu różnicy między pojęciami „wojny sprawiedliwej" a „świętej wojny". Za jego pontyfikatu przemoc, stosowana jako środek umożliwiający otrzymanie pokuty, przestała być postrzegana przez średniowieczne społeczeństwo jako niemoralna, a w pewnych kontekstach zaczęła być rozumiana jako działanie mogące przynieść duchowe oczyszczenie uczestnikom. Kiedy Urban II obejmował tron Piotrowy, fundamenty ideologiczne ruchu krucjatowego zostały już w pełni ukształtowane. Sam papież zasadniczo nie dokonał żadnych istotnych modyfikacji w ich strukturze. Biskup Rzymu umiejętnie korzystał z posiadanej wiedzy, aby zaprezentować ideę wojny uświęconej w sposób, który odpowiadał mentalności XI-wiecznego społeczeństwa i gwarantował jego całkowitą akceptację. Dzięki swemu zmysłowi politycznemu Urban II doskonale wykorzystał okazję stworzoną przez poselstwo bizantyńskie, ogłaszając wezwanie do krucjaty w celu odzyskania Ziemi Świętej.

Koncepcja sakralizacji wojny przeszła długą ewolucję, nim ostatecznie wykrystalizowała się, przybierając końcowy kształt. Choć początki idei sięgają IV wieku, dopiero pod koniec XI stulecia posłużyły jako podstawa do zmaterializowania myśli pod postacią pierwszej wyprawy krzyżowej, która to koncepcja połączyła wymiar militarny z obietnicą puryfikacji i odpuszczenia win.

Bibliografia

Althoff Gerd. 2011. *Potęga rytuału: symbolika władzy w średniowieczu*. Tłum. A. Gadzała. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Asbridge Thomas. 2006. *Pierwsza krucjata: nowe spojrzenie*. Przeł. E. Jagła. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

Asbridge Thomas. 2015. *Krucjaty: wojna o Ziemię Świętą*. Przeł. N. Rataj, M. Józefowicz. Kraków: Wydawnictwo Astra.

Aureliusz Augustyn. 1998. *Państwo Boże*. Przeł. W. Kubicki. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.

Balard Michel. 2005. *Wyprawy krzyżowe i łaciński Wschód: XI-XIV w.* Przeł. M. Witkowski. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

Becker Alfons. 1964. *Papst Urban II (1088-1099)*. Schriften der Monumenta Germaniae historica. T.1. Stuttgart: Anton Hiersemann.

Billings Malcolm. 2002. *Wyprawy krzyżowe*. Przeł. Z. Dalewski. Warszawa: „Fakty".

Borgosz Józef. 1989. *Drogi i bezdroża filozofii pokoju*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Brooke Christopher. 2001. *Europa średniowieczna 962-1154*. Przeł. J. Marzęcki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Chelini Jean. 1996. *Dzieje religijności w Europie Zachodniej w średniowieczu*. Przeł. I. Wyrzykowska, M. Wyrzykowska. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax".

Cole Penny. 1991. *The Preaching of the Crusades to the Holy Land, 1095-1270*. Cambridge: The Medieval Academy of America.

Cowdrey Herbert Edward John. 1970. „Pope Urban II's Preaching of the First Crusade". History. 55/184.

Cowdrey Herbert Edward John. 1998. *Pope Gregory VII, 1073–1085*. Oxford: Clarendon Press.

Daniel-Rops Henri. 2019. *Kościół w czasach katedr i krucjat*. Przeł. E. Burska. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax".

Erdmann Karl. 2023. *Die Entstehung Des Kreuzzugsgedankens*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Gilchrist John. 1988. „The Papacy and War against the 'Saracens', 795-1216". The International History Review. 10/2.

Gryczyński Michał. 2007. *Leksykon papieży*. Katowice: Wydawnictwo „Książnica".

Harris Jonathan. 2005. *Bizancjum i wyprawy krzyżowe*. Przeł. J. Gardzińska. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

Ireneusz z Lyonu. 2018. *Adversus haereses*. Przeł. J. Brylowski. Pelplin: Bernardinum.

Kracik Jan. 2005. *Grzegorz VII*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Łuszczyńska Małgorzata, Łuszczyński Artur. 2019. „Wojna sprawiedliwa a nie święta. Średniowieczne koncepcje konfliktów zbrojnych". Acta

Universitatis Wratislaviensis. Studia nad autorytaryzmem i totalitaryzmem. 41/4.

Madden Thomas. 2008. *Historia wypraw krzyżowych: nowe ujęcie*. Tłum. A. Czwojdrak. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Mayer Hans Eberhard. 2008. *Historia wypraw krzyżowych*. Przeł. T. Zatorski. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Minnerath Roland. 2004. *Sobory.* Przeł. A. Kuryś. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax".

Minois Georges. 1998. *Kościół i wojna: od czasów Biblii do ery atomowej.* Przeł. A. Szymanowski. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

Munro Dana Carleton. 1906. „The Speech of Pope Urban II. At Clermont, 1095". The American Historical Review. 11/2.

Myszor Wincenty. 1999/2000. *Europa: pierwotne chrześcijaństwo. Idee i życie społeczne chrześcijan (II i III wiek).* Warszawa: Studium Generale Europa.

O'Callaghan Joseph. 2016. *Rekonkwista: krucjaty w średniowiecznej Hiszpanii*. Przeł. J. Szkudliński. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Paravicini Bagliani Agostino. 2001. *Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054-1274*. Tłum. J. M. Kłoczowski. Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka.

Prawer Joshua. 2017. *Królestwo Jerozolimskie: europejski kolonializm w średniowieczu*. Tłum. G. Smółka. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.

Richard Jean. 1999. *The Crusades, c. 1071–c. 1291*. Cambridge: Cambridge University Press.

Riley-Smith Jonathan. 2008. *Krucjaty: historia*. Przeł. J. Ruszkowski. Poznań: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze".

Runciman Steven. 1997. *Dzieje wypraw krzyżowych. Pierwsza krucjata i założenie Królestwa Jerozolimskiego.* T.1. Przeł. J. Schwakopf. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Runciman Steven. 1998. *Pierwsza krucjata*. Przeł. W. Kozak. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Schatz Klaus. 2004. *Prymat papieski: od początków do współczesności*. Przeł. E. Marszał, J. Zakrzewski. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Słomski Piotr. 2014. „Kształtowanie się pojęcia wojny sprawiedliwej na przykładzie okoliczności i przebiegu wypraw krzyżowych". Studia Maritima. XXVII/2.

Tyerman Christopher. 1998. *The Invention of the Crusades*. Toronto: University of Toronto Press.

Waszak Jan. 2024. „Przedchrześcijańska mentalność krzyżowców na przykładzie starofrancuskiej »Pieśni o Rolandzie«". Karto-Teka Gdańska. 1/14.

Wilczyński Leszek. 2010. *Historia Kościoła katolickiego w średniowieczu*. Gniezno: Fundacja Gaudentinum.

Zarzycki Zdzisław. 2004. *Historia prawa wyznaniowego: wybór tekstów źródłowych*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.

Żywczyński Mieczysław. 1995. *Papiestwo i papieże w średniowieczu*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".